

24. Мішина І.А. Епоха становлення сучасної цивілізації (XV – XX ст.): 8 кл. І.А. Мішина, Л.М. Жарова, А.А. Міхеєв. – К.: Генеза, 1994. – 352 с.
25. Муценко Я. Шкільний підручник з історії: європейське бачення // Історія в школах України. – 2003. – № 11 – с.39-43.
26. Наровлянський О.Д. Основи правознавства: Підруч. для 9 кл. загальноосвіт. шк. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – 320 с.
27. Основи правознавства: Проб. підруч. для 9 кл. серед. загальноосвіт. шк. / За ред. І.Б. Усенка. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 1997. – 416 с.
28. Подаляк Н.Г. Історія середніх віків. Підруч. для загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2007. – 240 с.
29. Пометун О.І. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії // Історія в школах України. – 2002. – № 6. – с.17.
30. Пометун О.І. Як раціонально використати на уроці методичні можливості підручника нового покоління // Історія в школах України. – 2004. – № 3. – С.2-7.
31. Реєнт О., Малій О. Історія України. Кінець XVIII – початок XX ст.: Посібн. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Генеза, 2003. – 224 с.
32. Сарбей В.Г. Історія України (XIX – початок XX ст.): Підруч. для 9 класу середньої школи. – К.: Генеза, 1996. – 248 с.
33. Смолій В.А., Історія України: Підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. А. Смолій, В.С. Степанков. – К.: Генеза, 2007. – 224 с.
34. Стельмах С.П., Слюсаренко А.Г., Пивовар С.Ф. Всесвітня історія. Новий період (кінець XVIII – початок XX століття). – К.: Видавничий центр “Академія”, 1998. – 296 с.
35. Терно С.О. Підручник з історії сьогодні: стан і перспективи // Історія в школах України. – 2004. – № 1. – С.6-8.
36. Терно С.О. Методичний апарат підручника: яким він має бути // Історія в школах України. – 2004. – № 7. – С.17-20.
37. Трубчанинов С.В., Винокур І.С. Історія України. Навчальний посібник для 6-7 класів середніх загальноосвітніх шкіл. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 1997. – 176 с.
38. Турченко Ф.Г., Мороко В.М. Історія України (кінець XVIII – початок XX століття): Підруч. для 9 кл. серед. шк. – К.: Генеза, 2000. – 424 с.
39. Удод О. Нові підходи до підготовки підручників із всесвітньої історії для основної та старшої школи в Україні / Історія в школах України. – 2003. – № 11 – С.3-5.
40. Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівців різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. – К.: Генеза, 2000. – 368 с.
41. Шалагінова О.І., Шалагінов Б.Б. Історія стародавнього світу: Підручник для 6 кл. серед. загальноосвіт. шк. – К.: Зодіак-ЕКО, 2000. – 256 с.
42. Шалагінова О.І., Чому за нашим підручником хочеться навчатися? / Історія в школах України. – 2005. – № 2. – С.18-20.
43. Швидько Г.К. Історія України. XVI-XVIII століття. Підручник для 8 класу середньої школи. – К.: Генеза, 1997. – 384 с.

УДК 37.015

В.М. Марків

***ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТРУДНОЩІВ ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ
З ПРОБЛЕМАМИ У НАВЧАННІ ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ***

У запропонованій статті автор розглядає практичні аспекти труднощів залучення дітей з проблемами у навчанні до інформаційного простору.

Bactical aspects of the difficulties of the involvement into the information special children. The given article deals with the practical aspects of the involvement into the information space of special children.

Постановка проблеми. Розвиток інтелектуально-пізнавальної сфери учнів є завжди актуальною проблемою в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. Адже належний рівень розвитку психічних процесів школярів є основою для успішного засвоєння програмового матеріалу. Проте дослідження успішності в навчанні учнів показало, що деякі з них займаються значно нижче своїх можливостей. Тому виникає потреба у спеціальних практичних заняттях, на яких школярі розвивали б, у міру своїх можливостей, сприймання, увагу, пам'ять, мислення, увагу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед наукових робіт останнього часу, що мають відношення до нашого дослідження, можна виділити: Бондаря В.І., Дементьєвої Т.І., Зірки О.П., Круглової Н.Ф., Король Н.І., Локалової Н.П., Марківа В.М., Мамаєвої Т.М., Шапошнікової І.М.

Мета статті – вивчити практичні аспекти труднощів залучення до інформаційного простору дітей з проблемами у навчанні.

Результати дослідження: Початкова школа як складова загальної середньої освіти спрямована на всебічний розвиток молодших школярів та повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності [1: 3]. Саме в початковій школі закладаються основи навчання, дитина вчиться набувати знання і знати, як ними користуватися. Ці вміння залишаються з нею на все життя.

Проаналізувавши регуляторно-когнітивну структуру побудови учбової діяльності при роботі з наочно-образним матеріалом, можна побачити сильні і “слабкі” ланки процесу регуляції, а також рівень сформованості тих або інших когнітивних процесів, рівень самостійності і усвідомлення під час виконання наочно-графічної діяльності, уміння і можливість прийняття допомоги. Більше того спостерігається пізнавання дітьми геометричних фігур; уміння встановлювати схожість і відмінність між ними; способи роботи і їх стійкість і можливість перенесення в змінні умови; можливість або неможливість формування узагальнено-оптимального способу виконання діяльності; особливості аналізу умов; особливості роботи контролю і характер звірення зразка і виконуваної діяльності; саме уміння працювати за зразком; уміння орієнтуватися в просторових умовах виконання завдань; зорово-моторну координацію і дрібну моторику руки. А головне – спостерігається рівень готовності до роботи з математичним матеріалом при переході на наступний рівень навчання у кожного окремого учня.

Для психологічної діагностики регуляторно-когнітивної структури учнів у вербально-понятійній учбовій діяльності використовується спеціальний вербальний тест. Він складається з п'яти субтестів для перших-четвертих класів, що вчать, з метою визначення рівня сформованості вербального навичку (тобто розумових дій, форм роботи пам'яті, рівня словесного виразу, активного і пасивного словника, уміння виділяти основну думку, міркувати і обґрунтовувати свої висновки). При аналізі результатів з вербального тесту використовується числовий показник їх близькості до норматива, що умовно розглядається як 100 % виконання всіх завдань.

Окремі недоліки в розвитку розумових дій, якщо вони усвідомлюються, можуть стати джерелом розвитку, але частіше за все вони не усвідомлюються. Тому учень сприймає не самі недоліки свого розвитку, а ті труднощі, які виявляються в його діяльності. Оскільки головним засобом засвоєння вербального матеріалу служить мовленнєва діяльність, то одним із показників засвоєння є здатність цілісно, логічно висловлювати свої знання за допомогою письмової або усної мови. Тому для визначення рівня сформованості вербального навичку учням четвертих класів пропонується вербальний тест, що складається з п'яти субтестів.

Провівши аналіз регуляторно-когнітивної структури побудови учбової діяльності при роботі з вербально-понятійним матеріалом, ми побачили сильні і слабкі сторони побудови цієї структури, наявний і потенційний рівень готовності до сприйняття і роботи з вербальним матеріалом.

Зокрема, тут можна оцінити: 1) сформованість розумових операцій; 2) уміння розуміти зміст понять, пряме і переносне значення вербальних тестів; 3) уміння виділяти основну думку; 4) уміння встановлювати логічні зв'язки між частинами тесту; 5) уміння формулювати тест своїми словами; 6) уміння міркувати; 7) уміння висувати гіпотезу й аргументувати її; 8) здатність робити все це усвідомлено і самостійно, або з допомогою; 9) сам процес навчання.

А також тут бачимо сформованість навички читання і його особливості, а саме: 1) складове або побуквенне читання; 2) перестановки, пропуск букв або складів при читанні; 3) переплутування близьких в написанні або звучанні букв; 4) зісковзування погляду з рядка на рядок; 5) втрату рядка або місця читання; 6) швидкість читання.

Рівень сформованості дрібної моторики оцінюється за характером написання імені або прізвища. Іншими словами, ми бачимо рівень готовності до роботи з вербально-понятійним матеріалом у четвертих класах, учнів, і, відповідно, рівень їх готовності переходу на наступну сходинку навчання.

На підставі психологічних характеристик виконання діяльності з трьома видами інформації складається загальний висновок про регуляторно-когнітивну структуру побудови учбової діяльності, самостійності її, осмислення і визначення “зони найближчого розвитку” у кожного учня.

Психодіагностика регуляторно-когнітивної структури побудови навчальної діяльності молодших школярів запропонованим комплексом методик дає: по-перше, достатньо вичерпну інформацію про причини і про особливості побудови учбової діяльності тим або іншим учнем і корисна вчителям і батькам. По-друге, визначає рівень готовності учня до переходу на наступний освітній ступінь. По-третє, відкриває широкі можливості для проведення направленої корекційно-розвиваючої роботи.

Виявлені нами індивідуально-типові особливості структурної організації процесу усвідомленої побудови учбової діяльності молодших школярів дозволяють виявляти як обдарованих учнів, так і тих учнів, чия низька успішність у навчанні пов'язана з дефектами в організації системи загальних регуляторно-інтелектуальних навичок. Ми вважаємо, що запропонований психодіагностичний комплекс методик дозволяє більш змістовно визначити комплекс психологічної готовності учня до школи. Для характеристики соціально-емоційного параметра були використані дані, отримані при виконанні експериментальних завдань і відповіді на питання спеціального опитувальника в експериментальній бесіді.

Змістом методики є експериментальна бесіда по виявленню “внутрішньої позиції школяра і учбової мотивації”. “Внутрішня позиція школяра” розуміється як сплав пізнавальної потреби і потреби в спілкуванні з дорослими на новому рівні. Більш того, “внутрішня позиція” відображає сформованість готовності учня і прийняти задачу вчителя.

Труднощі, з якими зустрічаються молодші школярі при засвоєнні навчального матеріалу з української мови, читанні й математики, та їх психологічні причини можуть бути розділені на три групи.

Перша група труднощів пов'язана з недоліками формування складних за структурою та багаторівневих за організацією рухових навичок письма й читання. Якість процесу письма в значній мірі обумовлюється рівнем розвитку психомоторної сфери учня [3: 2].

Конкретними недоліками розвитку психомоторної сфери є:

- 1) несформованість зорово-рухових координацій;
- 2) недостатній рівень диференційованості м'язових зусиль руки;
- 3) недоліки в розвитку мікромоторики.

У дітей з низьким рівнем розвитку психомоторної сфери відзначаються такі труднощі в написанні літер і цифр:

- 1) нестабільність графічних форм (за висотою, шириною, нахилом і літер, і цифр);
- 2) відсутність зв'язних рухів при письмі, “друкування” літер;
- 3) поганий, недбалий почерк;
- 4) дуже повільний темп письма;

- 5) сильний тремор (тремтіння руки), який виявляється в додаткових штрихах, тремтячих лініях;
- 6) велике напруження під час письма (сильне натискування) або дуже слабкий натиск.

При формуванні навички читання (мовні уміння) важливу роль відіграють особливості артикуляції учня, які впливають на темпо-ритмічні характеристики голосного читання. Труднощі в артикулюванні проявляються в тому, що учень характеризується: а) низькою швидкістю читання; б) складовим типом читання; в) низьким рівнем розуміння того, що читається, в зв'язку зі змішуванням близьких за акустичними або артикуляційними ознаками літер, які приводять до змішування значень слів. Окрім того, низька швидкість читання утруднює здійснення синтезу значеннєвих одиниць тексту, що також утруднює розуміння прочитаного.

Друга група труднощів обумовлена особливостями формування когнітивного компонента навичок письма, читання і обчислювальних умінь.

Основні прояви труднощів, викликаних даною причиною, полягають у:

- 1) заміна літер, близьких за акустичними або артикуляційними ознаками, пропуски літер під час письма та читання, недописування слів або речень, заміна та завдання складів;
- 2) труднощі розуміння слів, схожих за звуковим складом, перекручування змісту слів;
- 3) неправильне читання схожих букв, утруднення при злитті букв у склади, складів у слова, відсутність усталених навичок ліку;
- 4) незнання відношень між сумісними числами; труднощі переходу від конкретного плану до абстрактного плану;
- 5) невміння розв'язувати задачі.

Конкретними психологічними причинами, що лежать в основі цієї групи труднощів, можуть бути названі:

1. Несформованість просторових уявлень. Учня з низьким рівнем розвитку аналізу просторових відношень з труднощами засвоюють конфігурацію літер. У дітей з несформованістю просторових уявлень часто зустрічається “дзеркальне написання літер і цифр. Інші недоліки в розвитку у дитини просторових уявлень можуть проявитися: 1) у зрощуванні та розлепленні слів під час письма; 2) у написанні слів разом з прийменниками; 3) в заміні літер за просторовою подібністю (с-е, б-д); 4) висота літер може не відповідати висоті робочого рядка; 5) під час списування (читання) літери розташовують (зчитуються) в зворотній послідовності; 6) навчальний матеріал розташовується на сторінці знизу вгору, копія вища за зразок; 7) під час читання має місце повторне зчитування того самого рядка; 8) пропуск рядка, зчитування вище розташованого рядка замість нижнього.

Утруднення в лічбі, помилки при виконанні обчислювальних операцій з переходом через десяток, недотримання робочого рядка, під час списування цифрової послідовності здійснення запису з останнього елемента (наприклад, 123, замість 321) – всі ці помилки та труднощі учнів на уроці математики можуть у своїй основі мати недостатньо розвинуті просторові уявлення. Ряд помилок може виникати внаслідок несформованості односпрямованості зчитування матеріалу зліва направо або зчитування при опануванні правил розміщення навчального матеріалу у напрямку зверху вниз.

Деякі труднощі при засвоєнні математики пов'язані з несформованістю поняття числового ряду та його властивостей, в основі якого лежать недоліки у формуванні просторових уявлень. Учні, в яких не сформовано поняття числового ряду, з труднощами з'ясовують місце числа в натуральному ряду, їх утруднює лічба у зворотньому порядку. Чим нижчий рівень опанування числовим рядом, тим значніших труднощів при навчанні математики зазнає учень. У тому випадку, коли дія обчислювання не набула узагальненого характеру, учні можуть добре рахувати предмети, але припускаються помилок при рахуванні звуків, рухів і т. ін.

Підрахунки показали, що недоліки в розвитку просторових уявлень лежать в основі 47 % труднощів, які зазнають молодші школярі при засвоєнні навчального матеріалу з математики, 24 % труднощів при засвоєнні навчального матеріалу з української мови та при формуванні навичок письма й 16 % труднощів – при навчанні читанню [5: 9].

2. Недоліки в розвитку процесів звуко-буквенного аналізу та синтезу й фонетико-фонематичного сприймання.

Звуко-буквенний аналіз базується на чітких, сталих і досить диференційованих уявленнях про звуковий склад слова. Процес цього аналізу та синтезу припускає наявність таких умінь:

- 1) здатність розчленовувати безперервний звуковий потік усного мовлення на окремі частини (речення, слова);
- 2) вміння виділяти сталі змісторозрізнявальні ознаки – фонемі – із звукового складу слів;
- 3) оволодіння дією послідовно виділяти всі звуки, які входять до складу слова й вільно оперувати ними;
- 4) вміння синтезувати виділені звуки в склади й слова.

Учні з недостатнім розвитком звуко-буквенного аналізу відчувають труднощі з виділенням окремих звуків із слів (находженнями їх місця у звуковому ряду, розрізненням на слух деяких звуків). Часто діти не розрізняють свистячі та шиплячі звуки (С – Ш, З – Ж), дзвінки і глухі (б – п, д – т, г – к), тверді й м'які. Внаслідок цього інколи спостерігається змішування значень слів. Завдання дібрати слова, які починаються з певного звука, виконуються зі своєрідними помилками. Так, на звук “з” добираються такі слова, як “жаба”, “жук”; на звук “к” – “корабель”, “кулька”.

Процес оволодіння звуковим складом слова тісно пов'язаний з формуванням слухомовнорухової взаємодії, яка виявляється, зокрема, в правильній артикуляції під час вимови звуків. Недоліки вимови звуків часто виявляються індикатором, який сигналізує про не благополучність у сфері звукового аналізу.

3. Недоліки в розвитку пізнавальних процесів.

Недостатність зорового аналізу може виявитися у змішуванні схожих за накресленням букв (б – е, н – п, м – л, ш – т тощо). “Дзеркальне” написання букв і кількісні помилки можуть з'являтися не тільки внаслідок несформованості просторових уявлень, але й бути результатом недостатнього зорового аналізу елементів літери ще на початкових етапах навчання.

Недостатність розвитку розумової діяльності учнів у цілому виявляється в перекручуванні змісту слів, нерозумінні переносного значення слів та фраз, у схильності до дослівного переказу тексту, в утрудненнях під час використання великої літери, невмінні виділяти суттєве та ін.

Певні труднощі при засвоєнні навчального матеріалу створюють вікові особливості розумової діяльності молодших школярів: 1) конкретність мислення; 2) синкретичність; 3) недостатня узагальненість мислення; 4) однолінійність мислення; 5) інертність розумової діяльності.

Недоліки в розвитку пам'яті можуть виявлятися в нечіткому знанні всіх літер алфавіту, в поганому запам'ятовуванні прози й віршів, обмеженому словниковому запасі, поганому запам'ятовуванні різних формулювань (правил правопису, законів, послідовності виконання завдань та ін.).

Недостатній розвиток у учня процесів довільної уваги є причиною багатьох видів труднощів при навчанні українській мові і читанню: недописування слів і речень, зайвих ставок літер, пропусків літер при списуванні, перестановок складів у словах, при читанні “втрата” рядка, повторне зачитування того ж самого рядка тощо.

Третя група труднощів пов'язана з недоліками в формуванні регуляторного компонента навичок письма, читання й обчислювальних умінь. Конкретна психологічна причина, яка лежить в основі цієї групи труднощів, полягає в несформованості процесів

самоконтролю й саморегуляції. Наслідками недостатності процесів самоконтролю й саморегуляції можуть бути:

- 1) невміння знайти свої помилки;
- 2) зростання кількості помилок під кінець роботи;
- 3) виконання вимог учителя не в повному обсязі;
- 4) труднощі з формуванням рухової навички письма;
- 5) повільний темп письма.

Особливо потрібно відзначити труднощі в навчанні, викликані особливостями темпераменту учнів, який відображає своєрідність природної організації їхньої нервової системи. В першу чергу це стосується повільних дітей – дітей з флегматичним темпераментом [5: 11]. У навчальній роботі в них можуть виникати такі труднощі, обумовлені їхніми індивідуально-типологічними особливостями:

- 1) пропуск літер, складів, недописування слів і речень (внаслідок того, що учень – флегматик поспішає, щоб не відстати від класу);
- 2) повільний темп письма, читання, рахунку;
- 3) невиконання письмових завдань у повному обсязі при обмеженні часу, відведеного на роботу;
- 4) уповільнений перебіг розумової діяльності.

Висновки. Розвиток інтелектуально-пізнавальної сфери учнів є завжди актуальною проблемою в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. Адже належний рівень розвитку психічних процесів школярів є основою для успішного засвоєння програмового матеріалу. Проте дослідження успішності в навчанні учнів показало, що деякі з них вчаться значно нижче своїх можливостей. Тому виникає потреба у спеціальних заняттях, на яких школярі розвивали б, у міру своїх можливостей, сприймання, увагу, пам'ять, мислення, уяву.

Подальші напрямки дослідження. Організувати і провести діагностику щодо вивчення розумового розвитку учнів, рівня пізнавальної діяльності; визначити утруднення учнів у пізнавальній сфері; розробити заходи щодо їх усунення; систему корегувальної роботи, створити умови для розвитку пізнавальної сфери учнів, розробити систему завдань для повноцінного розвитку здібностей школярів залежно від психофізичних особливостей, систематично відслідковувати розвиток пізнавальної діяльності учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Впровадження інноваційних технологій у практику роботи початкової школи. Методичний банк // Початкове навчання й виховання. – 2006. – № 16. – С.3-4.
2. Выготский Л.С. Диагностика развития и педагогическая клиника трудного детства // Собр. соч. в 5 т. – М., 1984. – 507 с.
3. Дементьева Т.И. Коррекційна робота з дітьми-дисграфіками у початковій школі // Початкове навчання та виховання. – 2007. – № 5. – С. 2-3.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 25-26.
5. Локалова Н.П. Як допомогти слабо встигаючому школяру. Психодіагностичні таблиці: причини та корекція труднощів в навчанні молодших школярів українській та російській мові, читанню й математиці. – Д.: Третє тисячоліття, 2006. – 104 с.

УДК 373.5.036:159.955:7

І.П. Міхальська

МІСЦЕ ДИСЦИПЛІН ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ЦИКЛУ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлюються проблеми формування в молодших школярів художнього образу шляхом організації на заняттях взаємодії, синтезу мистецтв, що веде до